УДК 140:33:1(075.8.)

ВЛАСНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

П.В.Скотний
кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка

Досліджується проблема власності в контексті філософського аналізу, її економічні, правові, суб'єктно-об'єктні характеристики та концептуальний зміст.

Ключові слова: власність, виробничо-економічні відносини, інтелектуальна власність, історія економіки, відносини власності, форми власності, філософія економіки.

Економічна система суспільства містить у собі виробничі відносини, які є суттю економічних відносин. Вони виникають між людьми в процесі безпосередньо виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ та послуг. Виробничо-економічні відносини – це складна система, усередині якої закладений ключ до вирішення багатьох суспільних проблем. У сукупності ці відносини породжують економічний лад або, як раніше говорили, «економічний базис», котрий в основних рисах обумовлює всі підсистеми громадського життя.

В класичній економічній теорії сутнісна характеристика виробничо-економічних відносин припускає інтегруючий початок – відносини власності на засоби виробництва. В цьому плані відносини власності виражають ступінь прогресу економіки і суспільства в цілому; разом з тим відповідність форм власності розвиткові продуктивних сил є одним із «важливих джерел зростання та удосконалення економіки. Саме власність значною мірою визначає форми господарювання, а сам ринок, ринкова економіка є системною формою реалізації власності» [7, 311]. Природно, що в кожній економічній системі існують кілька форм власності на засоби виробництва – колективна, кооперативна, акціонерна. З історії цивілізацій відомі різні модифікації власності, з яких найбільше значення мають державна й приватна власність. Сьогодні докладне і ґрунтовне вивчення різних видів і форм власності є одним із актуальних завдань економічної теорії і філософії економіки.

Сьогодні особлива увага акцентована на особливостях інтелектуальної форми власності. В самому загальному визначенні інтелектуальна власність являє собою володіння й використання результатів інтелектуальної діяльності. Специфіка цього різновиду власності проявляється в рівні освіти, кваліфікації, знань, досвіду працівників розумової праці. Чим вище цей інтелектуальний потенціал, тим зазвичай більші трудові можливості працівників, їхня трудова віддача, продуктивність і якість праці. Інтелектуальна власність – узагальнююче, бо воно уособлює вищий ступінь розвитку категорії власності. Поряд «з родовими ознаками ця категорія виражає відносини з приводу специфічних об'єктів чи продуктів, тобто є видовим поняттям. Це – загальнолюдські інтелектуальні надбання та новації, втілені у наукових, технічних та технологічних об'єктах і продуктах, у художніх творах літератури та мистецтва» [7, 313].

Найпоширенішим в науці вважається економічне визначення власності. Вона трактується як відношення між людьми з приводу продуктів і ресурсів, з яких ці продукти виробляються. Найперше й загальне визначення власності полягає в тому, що вона є присвоєння.

Об'єкт власності – це те, що підлягає присвоєнню. Об'єкт утворює матеріально-речовий зміст власності і є одним з найважливіших її складових. Об'єктом можуть бути результати праці, тобто матеріальні блага й послуги, нерухомість, робоча сила, гроші, цінні папери й т.д. В свою чергу суб'єктами власності можуть виступати окремі громадяни, родини, групи, колективи, різні організації, фірми, держава й навіть церква. Як свідчить світова історія, відносини власності набувають різної форми, їхнє розмаїття обумовлене рівнем розвитку продуктивних сил і ступенем усуспільнення виробництва.

У сучасній науковій літературі позначилися дві істотні позиції в трактуванні поняття власності: економічна і правова. Як ми вже відзначали, економічна розглядає власність як вираження відносини присвоєння (відчуження) засобів виробництва й створюваних з їхньою допомогою матеріальних благ. У цьому

визначенні підкреслюється характер власності як суспільних відносин і примат її економічної природи. Традиційно підкреслюється, що вихідним, первісним способом утворення й росту власності є праця безпосереднього виробника. Саме в процесі праці створюються матеріальні й духовні блага. З ростом якості й складності праці збільшується й розширюється набір її речей і послуг. Додаткова праця стає джерелом суспільного відтворення – простого й розширеного.

Власність – це не тільки один з найважливіших економічних феноменів, але є також виразом сутнісних правових відносин. Ще в Древньому Римі при узагальненні досвіду дозволу майнових колізій, юристи виділили основні параметри права власності: володіння, користування, розпорядження майном. Ці параметри стали безпосереднім предметом науки юриспруденції й, насамперед, цивільного права. Вони являють собою суб'єктивно-вольові тлумачення об'єктивно сформованих відносин присвоєння й на практиці отримали закріплення в законодавчих і нормативних актах.

У період Нового часу, коли відбувалося формування і становлення філософії раціоналізму, власність стає об’єктом філософського аналізу. Проблема власності постає атрибутом свободи індивіда, який заявляв про свої права суб'єкта суспільної діяльності поза всякими становими та ієрархічними обмеженнями. В епоху Просвітництва й буржуазних революцій власність проголошувалася основним природним правом людини, її волевиявлення й достоїнства. Останнє вважається найважливішим принципом ідеології та філософії лібералізму.

У сучасній економічній теорії права власності розуміються як санкціоновані суспільством (законами держави, традиціями, звичаями, розпорядженнями адміністрації й т.д.) поведінкові відносини між людьми, які виникають у зв'язку з існуванням благ і стосуються їхнього використання. Західні економісти до змісту права власності включають такі права: право користування майном; право використовувати принесені ним плоди; право змінювати його форму і субстанцію; право передавати його іншим особам за взаємно погодженою ціною.

Зазначимо, що проблема власності носить історичний характер. По мірі розвитку цивілізації мінялися й відносини власності, набуваючи найрізноманітніших форм. Були й різні думки й тлумачення поняття власності. Ще Солон (594 р. до н.е.) зазначав, що закони не створюють відносин власності, вони закріплюють відносини, які фактично склалися в суспільстві. Мислителі античної філософії велику увагу приділяли відносинам власності, обґрунтовували необхідність володіння землею, майном, продуктами праці. Сократ вбачав у механізмі власності джерело нерівності й майнового розшарування людей.

У сучасній економічній та філософській літературі висловлюється думка про те, що першим етапом у розвитку майнових відносин виступає особиста власність. Вона розуміється як володіння обмеженим колом предметів повсякденності, засобами особистого існування, всім тим, що не пускається в хід для одержання наживи й збагачення.

Що стосується самого поняття «власність» (property) в сучасному значенні, то воно виникло в XVII ст. у період розвитку буржуазних відносин, у часи розквіту товарно-грошових зв'язків у господарстві. Власність як широке й глибоке соціально-економічне явище містить у собі підсистему – приватну власність, специфіка якої пов'язана із процесом обміну, комерціалізації. Поступово особиста власність перетворювалася в приватну, і єдиною метою такого перетворення було забезпечення можливостей її самозростання. Завершення цього процесу збіглося із набуттям товарним і відносинами загального статусу і формуванням ринкового господарства як цілісної системи.

Проблема відносин власності надзвичайно складна, тому що зачіпає розмаїття людських інтересів, людських доль і життєвих позицій. В оцінках власності взагалі, як і приватної власності, її ролі в історії людства спостерігається значний розкид думок. На одному полюсі позиція, відповідно до якої дається оцінка власності як абсолютного зла. Скажімо, широко відомі слова Ж.-Ж. Руссо про згубний вплив власності на людину й суспільство в цілому. Або Р. Оуена: «Приватна власність була і є причиною незліченних злочинів і нещасть, пережитих людиною...» [*4*, 235]. Ще більш різко й категорично виражався П. Ж. Прудон: «Власність є крадіжка» [*4*, 220]. Однак історія науки знає й прямо протилежні оцінки власності, приватної власності як соціально-економічної основи, стрижня громадянського суспільства. Г. Гегель відзначав, що «перший вид свободи є той, котрий пізнаємо як власність» [*3*, 59] .

Найбільш послідовна й ґрунтовна позиція заперечення приватної власності втримується в марксистській концепції. Знищення приватної власності на засоби виробництва є головним завданням революційних перетворень. Комунізм – це суспільство, вільне від приватної власності. Треба сказати, що сучасні соціально-філософські школи порізному визначають власність і її сутність. Ряд

теоретиків фіксує увагу на тому, що факт належності матеріальних благ суб'єкту повинен визнавати не тільки він сам, але й інші суб'єкти, тому виникає право власності як суспільних відносин. Інші економісти вбачають у власності лише відношення людини до речі. Тут полягає в тім, що відносини власності розглядаються як відображення реальної взаємодії власника з його майном, розпорядження їм і його використання.

Філософський аспект аналізу поняття «власність» розглядає її як властивість людської природи. Відношення людини до речі трактується як спосіб її самовизначення й самореалізації в навколишньому світі. Подібного погляду на відношення особистості до власності ряд видатних філософів – Г. Гегель, І. Кант, М. Штирнер і цілий ряд вітчизняних мислителів.

У соціально-філософській літературі отримала обґрунтування ідея про три види відносин приватної власності [*6*, 52-58]. Такий підхід дає можливість висвітити різні сторони взаємин суб'єктів і об'єктів власності. Перший вид носить характер суб'єктно-об'єктних відносин. У цьому випадку річ, майно знаходять риси залежності від людини. Вона вкладає в них свою волю, наміри. Іншими словами, людина як власник стає хазяїном, власником, розпорядником об'єктів. Ці її якості стають чільними в життєвих ситуаціях, сильно впливають на характер діяльності й поведінки.

Другий вид відносин приватної власності визначається як відносини суб'єктно-суб'єктні. Ці відносини сприяють формуванню соціального стану людини. Стаючи власником знарядь праці, землі, капіталу, вона робить залежними інших людей, позбавлених власності й змушених продавати свою робочу силу. У цьому плані життєзабезпечення їх перебуває у прямому зв'язку від інтересів і волі власника. Подібні відносини власності на практиці виступають у різних формах: 1) передачі розпорядження об'єктом іншим особам (оренда); 2) продажу власності, тобто знаходження грошової форми; 3) права спадкування; 4) відмови від власності, пожертвування, дарування (меценатства, спонсорства).

Утворення всіх цих видів відносин приватної власності у якості своєї бази має волю й інтереси суб'єкта. До числа головних мотивів відносяться: отримання вигоди, нагромадження капіталу. Але бувають і благородні цілі. Наприклад, передача частини багатств, капіталів на розвиток науки й освіти. Подібна безкорислива допомога в «нормальних» людей викликає здивування. Однак багато діючих соціальних інститутів і організацій в нашій країні створювалися саме на гроші добродійників, так само як і установи мистецтва. Досить згадати українських меценатів Терещенка, Бродського, російського підприємця Трет'якова на честь якого названо картинну галерею тощо.

При характеристиці приватної власності виділяється також стан самопочуттів власника. Справа в тому, що володіння й керування об'єктами пов'язане з відповідальністю, «турботою». Отже, певним екзистенцій ним станом. Тому що збереження, функціонування капіталу, засобів виробництва має потребу в постійній напрузі зусиль волі й характеру суб'єктів. І в цьому сенсі власність сприймається не інакше, як тягар, котрий приносить постійний неспокій. Очевидно, що володіння власністю не вільне від відчуття тривоги втратити її, втратити нажите, а підприємницька діяльність поєднана з ризиком. За визнанням самих підприємців і бізнесменів, у результаті своєї діяльності вони найчастіше відчувають дискомфорт і занепокоєння.

Який головний висновок, що випливає з філософського трактування відносин приватної власності? Насамперед, не можна розуміти власність як щось безсуб'єктне, деперсоналізоване економічне явище або як юридичну норму. При аналізі відносин власності важливо враховувати, що це завжди характеристика людини, її особистісних якостей. Всі форми власності (суспільна, приватна й інші) функціонують остільки, оскільки в їхній основі закладений індивідуально-людський компонент. Інакше кажучи, стрижнем відносин власності є людський фактор. Російський філософ М.О. Бердяєв справедливо відзначав, що в значенні власності є онтологічне зерно, власність має зв'язок із самим принципом особистості [*2*, 230].

Відносини власності – це діалектика взаємодії суб'єкта й об'єкта. Інакше кажучи, це їхній взаємний вплив. Подібні відносини стосуються не тільки великих підприємців, олігархів, але й представників малого бізнесу, власників невеликих підприємств, орендарів. Статус власника визначає його особисті якості: ініціативність, заповзятливість, прагнення до інновацій. З іншого боку, від особистісних якостей власника, його вміння оперативно приймати рішення, бути гранично працездатним залежать комерційний успіх і рентабельність справи. Природно, що характер відносин власності проявляє себе насамперед у підприємницькій діяльності, яку нині прийнято називати бізнесом. Тут звичайно виділяють три складові частини: підприємець, умови діяльності й етика бізнесу. Звичайно, головна фігура сучасного бізнесу – підприємець.

У сучасній економічній теорії обґрунтовується точка зору про поступове відокремлення підприємницьких функцій від власності. Відзначається тенденція відокремлення власності від керування, розчленовування прав власності на окремі складові, які комбінуються в усе більш різноманітних конфігураціях між учасниками господарського процесу. У відносинах власник-менеджер-працівник усе більш ефективну роль відіграє менеджер. Саме від його кваліфікації й компетенції залежить успіх і прибутковість підприємства. І в цьому плані істотне значення належить елементам передбачення, прогнозування ринкового попиту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність. – К.: Знання, 2006. – 431 с.
2. *Бердяев Н.А.* Философия свободы // Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: АСТ, Харьков: Фолио. – 1998. – 736 с.
3. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
4. *История мировой экономики*.– М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 671 с.
5. *Осипов Ю.М.* Философия хозяйства. – М.: Юристъ, 2001. – 624 с.
6. *Самсин Н.И.* Основы философии экономики. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 271 с.
7. *Чухно А.А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К.: Логос, 2003. – 631 с.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2009 р.